

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ

“МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАЪНАВИЯТ АСОСЛАРИ” КАФЕДРАСИ

**“Миллий ғоя , маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими“ йўналиши 202-
гуруҳ талабаси Уразимбетов Айбекнинг**

REFERAT

**МАВЗУ:Адолат-ижтимоий ҳаётда маънавиятнинг намоён бўлиши
сифатида.**

**Илмий раҳбар:_____Турсунов Ф.
Кафедра мудири_____Собирова М.**

Тошкент-2014

Режа:

Кириш.

- 1. Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари. “Юксак маънавият – енгилмас куч”.**
- 2. Умуминсоний қадриятлар ва миллий маънавият нисбати.**
- 3. Миллий маънавиятимизнинг умуминсоний моҳияти.**
- 4. Ижтимоий фанлар методологияси хусусида**

Хулоса.

Адабиётлар руйхати.

Кириш

Мавзунинг долзарблиги.

«Адолат» турлича талқин қилинадиган, хилма-хил тарзда намоён бўладиган тушунчадир. Баъзи бир ахлоқий-ҳуқуқий меъёрлар ҳам адолат мезони сифатида қаралади. Бу, ўз навбатида, адолат мезонларининг жамият ривожига, инсоният тараққиётига, муайян мамлакат қонун-қоидаларига мос ёки мос емаслиги билан белгиланади.

Адолат жамиятнинг муайян шахсга муносабатида яққол намоён бўлади. Инсоннинг жамиятдаги ўрни, кадр-қиммати адолат мезони ҳисобланади. Ҳаётнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий соҳаларида содир бўладиган барча воқеа ва ҳодисалар бу жараёнга бевосита ёки бавосита таъсир қилади. Бу таъсир инсон эрки ва иродасини белгилайди, алоҳида шахс учун маънавий мезон вазифасини бажаради. Шу сабабли мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ Ўзбекистонда демократик жамият қуришга киришилди. Бу борада умуминсоний тамойилларнинг устуворлиги, жаҳон андозалари ва миллий қадриятларнинг уйғунлигига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Президент Ислам Каримов таъкидлаганидек, биз адолатпарвар демократик давлат қуришга интилаяпмиз. Адолатга интилиш халқимиз руҳий дунёсига хос энг муҳим хусусиятдир. Адолатпарварлик ғояси бутун иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимига сингиб кетиши лозим. Ана шу ғоя кучли давлатдан кучли жамият сари боришнинг маънавий омилидир. У бугунги Ўзбекистон жамияти тараққиётининг барча соҳаларида ўз аксини топмоқда.

Мавзунинг мақсади. “Ўзбек модели” деб шуҳрат қозонган ушбу мустақил тараққиёт йўлида миллий маънавиятимизни тиклаш ва янада юксалтиришга алоҳида эътибор қаратилган. 1999 йил 14 апрель куни очилган Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг XIV сессиясидаги “Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда” деб номланган маърузасида Президент И.А.Каримов мамлакатимизни янги аср арафаси ва

унинг дастлабки йилларидаги ривожланиш стратегиясини белгилаб берар экан, "жамият маънавиятини янада юксалтириш"ни устувор йўналишлардан эканлигини алоҳида таъкидлаб, маънавиятга мукамал таъриф бериш билан бирга бу соҳада бугунги кунда олдимизда турган энг муҳим масалани ҳам аниқ кўрсатиб ўтган эди:

“Эркин фуқаро маънавиятини, озод шахсни шакллантириш масаласи олдимизда турган энг долзарб вазифадир. Бошқача айтганда, биз ўз ҳақ-ҳуқуқларини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат билан ёндашадиган, айни замонда шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган эркин, ҳар жиҳатдан баркамол инсонларни тарбиялашимиз керак”.¹

Ўзбекистон Республикаси Президенти 2008 йилда босилиб чиққан “Юксак маънавият – енгилмас куч” китобида бу масалага яна алоҳида урғу бериб шундай ёзади:

“Биз халқимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва, албатта, бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия масаласи, ҳеч шубҳасиз, беқиёс аҳамият касб этади. Агар биз бу масалада ҳушёрлик ва сезгирлигимизни, қатъият ва масъулиятимизни йўқотсак, бу ўта муҳим ишни ўз ҳолига, ўзибўларчиликка ташлаб қўядиган бўлсак, муқаддас қадриятларимизга йўғрилган ва улардан озиқланган маънавиятимиздан, тарихий хотирамиздан айрилиб, охир-оқибатда ўзимиз интилган умумбашарий тараққиёт йўлидан четга чиқиб қолишимиз мумкин.”

Маълумки, Ғарб оламида фалсафа қанчалик машҳур бўлса, Шарқда маънавиятга шундай катта эътибор бериб келинган. Жумладан, жаҳон тан олган буюк ориф, шоир ва мутафаккир Жалолиддин Румийнинг 25700

¹ Ислоҳ Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Асарлар. 7-жилд, Т., “Ўзбекистон”, 1999, с. 381.

байтдан иборат “Маснавийи маънавий” асари маънавиятнинг чўнг қомуси сифатида шуҳрат топган. Чунки бу китобда инсоннинг Борлиқ ҳақиқатига муносабати² ўзининг бутун қирралари билан акс эттирилган.

Мавзунинг вазифаси. Миллий маънавият ўтмиш эмас, у ҳам ўтмиш, ҳам бугун, ҳам келажакни ўзида мужассам этади. Бунинг учун унинг манбаи сифатида биз фақат аجدодларимизнинг ёзма меросига таяниб қолмай, балки ушбу меросдан англаганимизни бир пайтнинг ўзида халқнинг тирик хотираси билан, унинг маънавий қадриятлари билан қиёслаб, уларнинг уйғун жиҳатларига эътибор қаратишимиз лозим бўлади. Шу билан бирга тарих тажрибаси ва синовларидан ўтган қийматларни умумбашарий қадриятлар билан уйғунлаштириб, ҳозир ва келажак учун аҳамияти нуқтаи назаридан баҳолаш кўзда тутилади. Хуллас, миллий маънавият назарияси воқеликни фақат онг билан, ақл билан тушуниб етиш тажрибасига эмас, Ҳақиқатни англаб етишнинг барча воситалари, эътиқод, ибрат, тақво, риёзат, ирфон, меҳр, дид-фаросат, амалий яратувчилик фаолиятининг барча турларига эътибор қаратиб, миллатнинг барча амалий ва назарий тажрибасини ўрганишга интилади, ушбу тажрибани онгли ўзлаштиришда ҳар бир инсонга кўмаклашади, мақсад - битта, кўнгил кўзгусига сайқал беришда ҳар бир шахсга иложи борича ёрдам бериш.

² Маънавият соҳаси учун Инсоннинг Борлиқ ҳақиқатига муносабати бош масала бўлиб, кейинги бобларда бу мавзу батафсил кўриб чиқилади.

1. Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари. “Юксак маънавият – енгилмас куч”.

“Биз, - дейди Президент, - иқтисодий ўнгланиш, иқтисодий тикланиш, иқтисодий ривожланишни маънавий ўнгланиш, маънавий покланиш, маънавий юксалиш ҳаракатлари билан тамомила уйғун бўлишини истаймиз”³. Чунки халқ маънавияти ўнгланмагунча, на ижтимоий-сиёсий жараёнларда, на иқтисодий соҳада жиддий янгиланишлар қувватга кириши қийин.

Маънавият жуда мураккаб, серқирра, шу билан бирга халқ дилига ниҳоятда яқин, тушунарли ҳодиса. Уни, бир томондан, сохта «илмий» мураккаб таърифлар билан мавҳумлаштирмай, шу билан бир пайтда сийқа, одми «тарғибот»га айлантirmaй, халқ онгига тиниқ етказмоқ, ёш авлод руҳига эш қилмоқ лозим. Бунда қандай меъёрларга риоя этиш зарурлигини 1992 йилдаёқ Ўзбекистон Президенти аниқ тавсифлаб берган эди:

“Умуминсоний қадриятларга содиқлик;

Халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;

Инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;

Ватанпарварлик”⁴.

Мустақиллик маънавиятининг асосини ташкил этувчи бу тўрт негиз ўзаро чуқур ички уйғунликка эга. Шу билан бирга бугунги кун учун долзарблиги жиҳатидан алоҳида инсон шахсининг ўз ички имкониятларини эркин намоён қилиши масаласи биринчи ўринга чиқиб турипти. “Эркин фуқаро маънавиятини, озод шахсни шакллантириш масаласи олдимизда турган энг долзарб вазифадир”⁵, деб таъкидлади И.А.Каримов 1999 йили 14 апрелдаги маърузасида. Давлатимиз ва Президентимизнинг миллий маънавиятимизни ривожлантиришга эътибори, аслида ва биринчи навбатда, ҳар бир инсоннинг ҳақиқий эркинлигини таъминлашга бўлган асосли

³ Каримов И.А. Асарлар. 3-жилд, с. 35.

⁴ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, с. 76.

⁵ Каримов И.А. Асарлар. 7-жилд, с. 381.

эътиборини кўрсатади. Чунки ўзлигини англамаган одам, унга қанча имкон ва шароит яратиб берманг, воқеан хур ва озод бўла олмайди. Аммо ўзлигини англаш дегани, ўзининг Ватанга, миллатга, башариятга, Борлиқ ҳақиқатига нисбатини тўғри белгилай билиш дегани, бунга эришиш осонлик билан бўлмайди. “Маънавият асослари” фани айна шу йўналишда билим беришга қаратилган.

Президентнинг миллий маънавиятимизни ривожлантириш ва ёш авлод маънавий тарбиясига эътибори кейинги йилларда янада кучайди. Унинг 2008 йили “Маънавият” нашриётида чоп этилган “Юксак маънавият – енгилмас куч” номли алоҳида асари бунга яна бир ёрқин далилдир. 4 боб, 174 саҳифали бу китобда “маънавият” тушунчасига оид Президентнинг олдин билдирган мулоҳазалари ва таърифлари чуқурлаштирилган ва мукаммаллаштириб бир тизимга келтирилган, маънавиятни шакллантирувчи мезонлар, маънавий ва моддий ҳаёт уйғунлиги каби масалалар кенг омма учун тушунарли шаклда батафсил баён қилинган, юксак маънавиятли инсонларнинг ҳаётга муносабатлари ва уларнинг маънавияти саёз, ҳаётга енгил-елпи қаровчи кишилардан фарқи очиқ кўрсатилган. Президент ўз асарида миллий ғоя ва маънавият нисбати, мустақиллик даври жамиятимиздаги миллий-маънавий тикланиш ва юксалиш жараёни, ислохотларнинг маънавий аҳамияти ҳақидагина эмас, балки бугунги кунда жаҳонда кечаётган глобаллашув жараёнлари шароитида маънавий тарбия масалалари нақадар долзарбланиши ва энди бу масалалар фақат миллий ҳудудда чегараланиб қолмай умумбашарий муаммога айланаётганига жиддий эътибор қаратади. Президентнинг чуқур ишончига кўра, бугун биз маънавий тарбия масаласида асло бепарво ва лоқайд бўлишга ҳаққимиз йўқ⁶, ижтимоий фанлар соҳасида фаолият олиб бораётган зиё ва илм аҳли бу соҳада жиддий иш олиб бориши ва жаҳон миқёсида авж олиб бораётган маънавий ва ахлоқий жаҳолатга қарши аждодларимиз бизга мерос қолдирган миллий маънавиятимизнинг қудратли кучидан барча маърифий воситаларни ишга

⁶ Ислон Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. С.4,15,116.

солиб унумли фойдаланишлари керак⁷. Дунёдаги энг буюк жасорат маънавий жасоратдир, деб хулоса қилади Ислом Каримов ва ёш авлоднинг маънавий тарбиясини Ватан тараққиётининг мустаҳкам пойдевори сифатида баҳолайди. Бу китоб мазмунини бир фасл доирасида баён қилиш имкони йўқ, шу сабабли ушбу қўлланма тўлиғича Президент асаридаги ғоялар асосига қурилди.

2. Умуминсоний кадриятлар ва миллий маънавият нисбати.

Маълумки, ҳар бир миллат, ҳар бир халқ ўз ҳаёт тарзини, келажагини аجدодларининг тарихий тажрибаси асосига қуради, ҳеч бир халқ бегона қолиплар, бегона андозалар асосида эмин-эркин яшаб, тараққий эта олмайди. “Одамзод бировнинг бўйига қараб ўзига тўн бичмайди”,⁸ дейди Юртбошимиз. Ҳар бир хонадоннинг ўз тартиб-қоидалари бўлганидек, ҳар бир юрт ҳаётини ташкил этишнинг ҳам ўз андоза-ўлчовлари, қонун-қоидалари бўлади. Улар ўша юртнинг табиий-жуғрофий шарт-шароити, тарихий тажрибаси, миллий феъл-атвори билан боғлиқ тарзда шаклланади.

Минг йиллар давомида ер юзидаги турли минтақаларда яшаган халқларнинг ўзаро сиёсий, маданий, ижтимоий алоқалари ҳозирдагидек яқин бўлган эмас. Асрлар мобайнида ер юзида турли маданий минтақалар шаклланган. Европа халқларининг умумминтақа маданияти, жануби-шарқий Осиё халқлари минтақа маданияти, Ҳиндистон яримороли ва унга қўшни ҳудудларда яратилган умумий маданият ва бошқа бир қатор минтақалар маданияти - буларнинг ҳар бири ўзгасидан фарқ қилувчи қатор диний эътиқод, фалсафий мактаблар, санъат ва адабиёт, урф-одат ва анъаналарнинг ўзига хос уйғун бир тизимларини вужудга келтирган-ки, аҳли башарнинг бундай бебаҳо мулкани, маънавий хазиналарини бефарқлик билан бири-бирига қориштириб юборишимиз мутлақо ижобий натижалар бермайди.

Борлиқ ҳақиқати – чексиз. Уни англаб етиш учун, биринчидан, шу

⁷ Шу китоб, с.129-165.

⁸ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, с.12.

кунгача инсоният эришган барча ютуқларни ўзлаштириш лозим бўлади. Аммо бутун инсоният яратиб қолдирган илмий меросни мукаммал ўзлаштириш бир киши учунгина эмас, ҳатто каттароқ илмий жамоалар учун ҳам оғирлик қилади. Иккинчидан, барча инсониятнинг етишган билимлари ҳам Борлиқ ҳақиқати олдида уммондан томчидек эмас. Шундай экан, воқеъ дунё ҳақидаги тасаввурларимизни қандай шакллантирганимиз мақсадга мувофиқроқ?

Умуминсоний қадриятлар⁹ ҳар бир миллат маънавиятида ўзига хос ва махсус тизим шаклида намоён бўлади. Чунки миллий маънавият тарихий ходиса, ўзбекнинг маънавий тақомили немис ёки хитой халқи бошидан кечирган тарихий жараёнлардан буткул фарқ қилувчи сиёсий-маданий макон ва замонда юз берган. Ҳар бир халқ моҳиятан умуминсоний бўлган қадриятларни тақомила ўзига хос шаклу шамоийлда ифода этишининг сири шу ерда. Зоҳирбинлар айна шу ташқи фарқларга эътибор қаратиб ғавғо кўтарадилар, аҳли диллар ботиний уйғунликни муҳим ҳисоблашади.

Турли миллатлар маънавиятининг ўзига хослиги камалакдаги турли ранглар товланишига монанд бўлиб, улар бир-бирини тўлдиради, бойитади, аммо инкор этмайди, бир сўз билан айтганда, маънавият элларни зидлаштирмайди. Умуминсоний қадриятларни бирор-бир алоҳида халқ яратмайди, бу қадриятларни ҳар бир халқ, ҳар бир элат ўз тарихий тажрибаси билан аста-секин шакллантириб боради ва ўзаро турлича муносабатлар жараёнида элатлар, миллатлар бир-бирини тушуниб, ўзаро маънавиятларидаги умумий жиҳатларни тадрижий англаб боради.

⁹ Барча халқлар учун ижобий аҳамият касб этувчи, инсониятнинг умумий манфаатларига мос келувчи моддий ва маданий ходисалар, мезонлар, жараёнлар, муносабатлар, предметлар умуминсоний қадриятлар ҳисобланади. Жумладан, инсон зотиға ҳурмат ва ижтимоий адолат, эркинлик ва озодлик, барқарорлик ва фаровонлик, эзгулик ва таракқиёт, тинчликсеварлик ва ёвузликка қарши кураш, атроф-муҳит тозаллиги ва табиатни асраш умуминсоний қадриятларнинг муҳим жиҳатларидандир.

3. Миллий маънавиятимизнинг умуминсоний моҳияти.

Айтилганлардан хулоса шуки, ўз миллий маънавиятимизни тиклашга астойдил киришганимиз асло ўзгага ғайирлик маъносини билдирмайди, балки умумбашарий мувозанатни, уйғунликни, демакки, адолатни тиклашга уринишдир. Зотан, уйғунлик бузилса, башар маънавияти ҳам тўқис бўлмайди. Бутун дунё халқлари бир-бирини тушуниб яшашга интилмоғи лозим. Душманлик, ғайр кўзи билан қараш эмас, меҳр башариятни бирлаштиради. Бу улуғ ҳақиқатни бизнинг аجدодларимиз аллақачон англаб етганлар. Аммо ўзгани тушуниш учун, ўзгага меҳр кўзи билан боқиш учун, аввало, инсон ўзлигини англаб етмоғи керак. Ўзлигини англамаган зот ҳеч қачон ўзгани тушунмайди, уни холис қабул қилмайди. Асли миллий маънавиятимизга бугунги айрича эътибор ҳам ушбу ўзлигимизни англаб етишга бўлган кучли эҳтиёж натижасидир.

Маънавият доимо миллий бўлади, шу билан бирга унда умуминсоний қадриятларга зид нарсаси ҳам бўлмайди, чунки ҳар бир миллатнинг мустақил маънавий дунёси, маънавий қиёфаси бир пайтнинг ўзида ички моҳиятига, ўзак томирларига кўра, ўзга халқлар маънавияти билан умумий жиҳатларга, бутун башариятни бирлаштириб турувчи муштарак унсурларга эга бўлади. Маънавиятнинг юқорида эслаб ўтилган таърифини миллат маънавиятига татбиқ этадиган бўлсак, уни бемалол миллат руҳидаги Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлик, деб аташ жоиздир. Шундай экан, айтилган миллатимизни ўзга миллатлардан ажратиб турувчи моҳиятлар эмас, балки бирлаштирувчи омиллар миллий маънавият замирини ташкил этади. Фақат буни жўн тушуниш ҳам, жўнлаштириб талқин этиш ҳам –хато. Маънавиятимиздаги энг умуминсоний ғоялар ҳам ниҳоятда миллий бир тарзда ўзлигини намоён қилади, улар бошқа миллат маънавияти унсурларидан нусха кўчириш шаклида намоён бўлмайди.

Биз миллий урф-одатларимиз, маросимларимизга баҳо бермоқчи бўлсак, бутун инсоният манфаатлари нуқтаи назарини, алоҳида шахс

эркинлиги, Ватан ва миллат манфаатларини, миллий қадриятларимиз мажмуини яхлит уйғунликда олиб қарамоғимиз талаб этилади. Агар шу уйғунликка моҳиятан мувофиқ бўлса, ёхуд лоақал унга зид бўлмаса, демак, мақбул, аммо инсонлараро зиддият туғдирса, нифоқ солса, ёки ўзга шахс эркини бўғса, Ватан ва миллат манфаатларига зид бўлса, демак, мақбул эмас. Аммо бир нарсани эсдан чиқармайлик: биз миллий маънавиятимизни кадрласак, уни ривожлантиришга уринсак, қайсидир ўзга халқлар, сиёсий кучлар, биздан гумондор бўлиши мумкин, бизнинг тилимиз, динимиз, кийган кийимимиз ёки урф-одатларимиз уларнинг дидига ўтиришмаслиги, танлаган мустақил йўлимиз улар назарда тутган қолипларга мос келмай қолиши мумкин деб, ошиқча «андиша»ларга берилсак, демак, бу ҳануз онгимиздаги қарамлик асоратидир. Кўнглимизда Ҳақ нури билан бир ишга жазм қилар эканмиз, ўзгаларнинг ноўрин шубҳа-гумонлари билан ҳисоблашиш, чумчуқдан кўрқиб тариқ экмаслик билан баробар.

Европа халқлари ижтимоий ва маданий соҳаларда ўз тарихий тажрибаларидан келиб чиқиб, аجدодлари қолдирган меросга мос қилиб, илмий андоза ва ўлчовлар яратганлар, таъриф ва тизимлар шакллантирганлар. Агар улар яратган мерос таъсирида, унга эргашиб бошқа бир халқ маданий бойлик ҳосил қилган бўлса (масалан, совет даврида СССР халқлари вакиллари яратган кўпчилик асарларни олайлик), албатта, Европа маданияти андоза ва ўлчовларини унга тадбиқ этса бўлар. Аммо ўзбекнинг миллий тафаккури охириги 70 йилда шаклланган деб бўлмаганидек, бугун энди ижтимоийёт мавзуларида илмий мулоҳазалар юритиш учун онгимизга кечаги зўраки жойлаштирилган сунъий қолиплардан ўйламай-нетмай фойдаланишга уринишимиз ҳам ўринли эмас.

Мавҳум бир шаклдаги умуминсоний маданият, умуминсоний маънавият ҳаётда асли мавжуд эмас, жаҳон маданияти турли ўлка ва минтақаларнинг ўзига хос маданиятлари мажмуидан иборат. Қандай миллат, қандай халқ бўлмасин, барибир, уни муайян инсонлар ташкил этади. Инсонларнинг ҳар бири ўз қиёфаси, ўз феъл-атвори, фикр-андишалари, ўз

хаёт йўли ва орзу-ниятларига эга. Аммо уларнинг барчаси Аллоҳ яратган махлуқотнинг бир тоифаси - бани одамга мансуб бўлгани туфайли уларнинг барчаси учун умумий бўлган муайян қадриятлар мажмуи ҳам мавжуддир. Бу қадриятлар ҳар бир миллат, ҳар бир инсон учун алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг кўр-кўрона инкор этилиши, тан олинмаслиги бутун башарият учун ҳалокатли бўлиши мумкинлигини жаҳон тарихи тажрибаси кўп марта исботлаган. Албатта, бундай қадриятлар барча инсонлар, барча миллатлар томонидан бирданига, азал-ибтидодан англаб етилган, идрок қилинган деб бўлмайди. Умуминсоний қадриятлар ҳар бир миллатнинг маънавий мулкига айланиши учун асрлар, балки минг йиллар керак бўлди. Хатто бугун ҳам барча инсонлар, барча элат ва тоифалар уларни тугал англаб етган, дейиш қийин.

Масалан, энг асосий умуминсоний қадрият - ҳар бир дунё юзига келган инсоннинг яшаш ҳуқуқини олайлик. Барча илоҳий китоблар инсоннинг яшаш ҳуқуқини ҳимоя қилади, ўзгаларга ноҳақ озор етказмасликка, инсонни нобуд этмасликка чақиради. Аммо инсонлар доимо ушбу даъватга риоя этиб келмоқдами? Баъзилар, аксинча, ўша китоблар қатидан ўзларига мақбул бўлмаган ўзга инсонларни йўқ қилиш учун фатволар излайдилар, ўзларини “мусулмон”, ўзгаларни “кофир” деб эълон қиладилар. Ҳолбуки, инсонлар эътиқоди ҳақида ҳукм чиқариш фақат Аллоҳга тегишлидир. Аллоҳ ҳатто ўз пайғамбарларига ҳам ўзгалар устидан ҳукм чиқариш ҳуқуқини берган эмас, Аллоҳнинг расуллари фақат унинг ҳидоятини бандаларга етказишга масъул этилган, яъни пайғом (хабар) элтувчидирлар. “Ҳукм қилиш фақат Аллоҳнинг ўзига хосдир”, дейилади Қуръони каримнинг “Анъом” сураси 57-оятда.

Атроф-муҳит, табиатга беҳуда зиён етказмаслик яна бир умуминсоний қадрият бўлиб, афсуски, бу ҳам ҳанузгача кўпчилик инсонлар томонидан амалда риоя этилаётган қоидага айлангани йўқ. Инсонлар, одатда, арзимас ҳою-ҳаваслари йўлида ўз келажаклари илдизига аёвсиз болта урадилар.

Яна бир умуминсоний қадрият адолат туйғуси бўлиб, ўзбек халқининг “пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса, бировга ”, деган ўткир рамзий мақоли

бу кадриятни кучли бир тарзда ифодалайди. Инсон кофирга ҳам, мусулмонга ҳам, дўстига ҳам, душманига ҳам адолат юзасидан муомала қилиши зарурлиги илохий китобларда ҳам очиқ-ойдин баён этилган. Аллоҳ таолонинг “Раҳмон” исм-сифатида унинг Олий адолати ёрқин ифодасини топган ва бу ҳам инсонга табаррук ибрат бўлмоғи керак. Аммо адолат тарозуси паллаларини доимо тенг тутиш жуда кам одамларга насиб этиб келмоқда.

Яратувчилик меҳнати билан шуғулланиб, ўз моддий эҳтиёжларини таъмин этиш ҳам умуминсоний кадрият ва табиий заруратдир. Бу кадриятни тан олгиси келмай, айланиб ўтишга, ўзгалар меҳнати ҳисобидан ўз бахтини қуришга уринган кимсалар ҳам ҳануз керагидан ошиқ учрайди. 130 йиллик асоратдан сўнг янгидан мустақиллигини қўлга киритган Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида ўз муно-сиб ўрнини эгаллашга интилар экан, аввал-бошдан ўз бахтини ўзгалар ҳисобига қуришга умид боғламасдан, барча халқлар билан тенг, адолатли, дўстона ва самимий муносабатлар ўрнатишга тарафдор бўлиб чиқмоқда, башариятнинг келажаги учун ўзини ҳам бошқалар қатори масъул ҳис этмоқда. Бундай ёндошув ўзбек халқининг минг йиллик маънавий тажрибасига кўп жиҳатдан мувофиқ келади.

4. Ижтимоий фанлар методологияси хусусида

Инсон илми ҳеч қачон Борлиқ ҳақиқатининг охирига ета олмайди. Шундай экан, ҳарқандай илм бирор-бир аниқ мақсад сари йўналмаса, чексиз-чегарасиз, ибтидо-интиҳосиз бўлиб қолиб, бирор самарага муяссар бўлиши қийин. “Методология” тушунчаси воқеликни илмий идрок этишнинг айнаи шу муайян мақсадга қаратилган мантиқий тизимини англатади. Маълумки, аждодларимиз - буюк тасаввуф пирлари - Ҳаққа етишишнинг ирфоний йўллариини ишлаб чиққанлар ва уларни “тариқат” ёки “сулук” деб атаганлар. “Метод” атамаси ҳам аслида юнонча “методос” сўзидан бўлиб, “йўл”, “ҳақиқатни англаб етиш йўли” маъноларини ифодалайди. Араб тилида бу сўзнинг муқобили “тариқ” ёки “тариқа” бўлади. “Тариқат” атамасининг

келиб чиқиши шундан. Алишер Навоий XV асрда айна шу анъанага таянган ҳолда адабиётда “бадий метод” муаммосини ҳал қилиб берди ва “ҳақиқат тариқи”, “мажоз тариқи” тушунчаларини илмий истеъмолга киритди¹⁰.

Марксизм-ленинизмга сўнгги ҳақиқат деб қараган пайтимизда ижтимоий фанлар соҳаси жуда жўнлашиб кетган эди. Чунки мутлақ ҳақиқатлар аллақачон аниқланган, энди нисбий, иккинчи даражали масалаларни ҳал қилишгина қолгандай тасаввур ҳукмрон эди. Ҳозир ҳам яқин ўтмишда марксистик фалсафани яхши ўзлаштириб олганлар учун эски андаза ва қолиплардан воз кечиш қийин бўлмоқда. Аммо бугун, кўзимизни каттароқ очиб қарасак, биргина Европа минтақасида шунча кўп бир-биридан кескин фарқ қилувчи фалсафий тизимлар яратилган экан-ки, уларнинг ҳар бирини жиддий англаб етиш учун бир инсоннинг умри ё етади, ёки етмайди. Шундай шароитда собиқ совет даврида кимки марксистик диалектиканинг тарғиботи билан илмий даражаларга эришган бўлса, бугун ҳам кечаги билимларини «илмий фалсафий таълим» сифатида талабаларга тақдим қилишга уриниши¹¹, юмшоқ қилиб айтганда, инсофдан эмас, қолаверса, бундай “ўжарлик”нинг оқибатини ҳам ўйлаш керак. Кечаги биз бошдан кечирган “савдолар”дан беҳабар ёшларимиз бундай масъулиятсизлигимиз туфайли яна ёлғон “ҳақиқат”ларни чин деб ўзлаштирадими? Бундай методологик чалкашликлар фақат фалсафа эмас, бошқа қатор ижтимоий фанларга ҳам оид бўлиб, 70 йиллик марксистик мафкура асорати уларнинг барчасига ўз “тамға”сини босиб кетганлиги биз катта авлодга сир эмас.

Президент И.А.Каримов ўз вақтида “Фидокор” газетаси муҳбири саволларига жавобларида бу ҳақда шундай деган эди:

“Кўп асрлик тарихимиз шуни кўрсатадики, инсон дунёқарашининг шаклланишида маърифатнинг, хусусан, ижтимоий фанларнинг ўрни беқиёс. Бу жамиятшунослик бўладими, тарих, фалсафа, сиёсатшунослик бўладими, психология ёки иқтисод бўладими – уларнинг барчаси одамнинг

¹⁰ Бу ҳақда “Маънавиятнинг ривожланиш тарихи” фанида батафсил гапирилади.

¹¹ Ж.Туленов. “Диалектика назарияси” Тошкент “Ўзбекистон”. 2001 йил.

интеллектуал камолотга эришувида катта таъсир кучига эга. Лекин бугун ўрта ва олий ўқув даргоҳларидаги таълим-тарбия жараёнларида фойдаланилаётган дарсликлар, дастур-қўлланмалар, китоблар қандай мафкурадан озиқланган? Уларда эски тузум давридан қолган ғоявий карашлардан тўлиқ воз кечилганига ким кафолат бера олади? Бу ҳақда қайта-қайта гапиришга тўғри келмоқда. Афсуски, биз мамлакатимизда ижтимоий фанларнинг ривожини замон талабларидан ортида қолаётганини тан олишга мажбурмиз. Бу борадаги хато ва камчиликларни зудлик билан бартараф этиш чораларини кўришимиз лозим»¹².

Табиий, техник ва аниқ фанларнинг дини, миллати бўлмайди. Ўзбекнинг физикаси, арабнинг химияси, ҳинднинг математикаси деган тушунчалар ўша халқ вакилларининг ушбу фан соҳасига қўшган хиссаси маъносида балки ишлатилиши мумкиндир, аммо қайси халқ вакили кашф этганлигидан қатъий назар, сувнинг химиявий таркиби, бирор ўсимликнинг ривожланиш қонуниятлари, геометрик шаклларнинг хоссалари ёки компьютернинг иш принциплари турли миллатлар учун турлича бўлмайди, Яъни модданинг сифатий хусусиятлари ва миқдорий ўлчовлари объектив ҳодиса бўлиб, эътиқод, анъана, миллий ва ижтимоий ўзига хосликларга эга эмас. Шу сабабли бу соҳаларда эришилган барча ютуқлар умумжаҳон илмига муайян хисса бўлиб қўшилиб бора беради.

Ижтимоий, яъни инсон ва жамият ҳаётига оид илмлар эса иложсиз равишда ҳар бир минтақа, миллат ва элат, баъзан ҳатто алоҳида ижтимоий тоифа учун ўзига хос жиҳатларга эга бўлади. Масалан, Ўзбекистон тарихини Олмония ёхуд Хитой тарихи принциплари асосида яратиб бўлмайди, ёки рус тили луғатшунослигини араб тили учун ишлаб чиқилган моделлар асосида курсак, миллий тил моҳиятига зид иш қилган бўламиз. Чунки ҳар бир минтақа, миллат ва элатга хос эътиқод тизими, ҳаёт тарзи, урф-одатлари, маданияти, ахлоқий принциплари бўлади. Масалага янада аниқроқ ёндошилса, ҳатто ҳар бир ижтимоий тоифанинг ҳаётга ёндошувида ўзига хос

¹² Каримов И.А. Асарлар. 8-жилд, с. 504-505.

жиҳатлар бўлади-ки, уларни ҳисобга олмаслик умумбашарий миқёсда оғир оқибатларга олиб келувчи чалкашликларни келтириб чиқариши мумкин. Марксизмнинг фақат ишчилар синфи манфаатларини кўзда тутиб (аниқроғи, энг камбағал ва паст тоифали ишчилар, яъни пролетариатнинг муайян бир тарихий шароитдаги нуқтаи назари ва тор доира манфаатларинигина ҳисобга олиб) ишлаб чиқилган дунёқараш тизими бутун ҷамиятга зўрлик билан татбиқ этилиши натижасида инсоният бошига қандай кулфатлар ёғилганлиги бу масалада тарихнинг аччиқ сабоғи бўлганлигини эслаш кифоя.

Ижтимоий соҳада асл ҳақиқатни англаб етиш табиий ва аниқ(математик) фанларга нисбатан бир неча баробар мушкулроқдир. Чунки ижтимоий соҳадаги тушунчалар тарихан шаклланади. Уларни англаб етиш учун миллат тарихини, унинг маданий меросини чуқур ўрганиш керак. Европа мамлакатлари бошидан кечирган давлатчилик тарихини ўрганиш асосида Осиёдаги ушбу соҳа муаммоларини англаб етиш мумкин деб ўйлаган одам қаттиқ янглишади. Марксчилар бутун инсоният тарихий такомилига татбиқ этмоқчи бўлган формацион назария ҳам айна шу сабабдан ўзини оқламади. Россиядаги крепостнойлик тузуми, Ўрта асрлар Европасидаги феодализм тизими, ёки Юнонистондаги кулдорлик айна ўша ўлка ва минтақаларга хос бўлган бетакрор ижтимоий ҳодисалар эди. Уларни Хитой ёки Ҳиндистондан қидириш ҳеч қачон қониқарли натижа берган эмас. Шундай экан, бугунги кунда яна муайян замон ва маконда туғилаётган долзарб муаммоларга «жаҳоншумул» миқёсда жавоб беришга беҳуда уринмасдан, яқин ўтмишдаги илм тарихининг аччиқ сабоқларини бироз инобатга олиб режа тузсак ва ҳаракат қилсак, ўзимизни ҳам, бошқаларни ҳам чалғитмай иш тутган бўлур эдик.

Ижтимоий фанлар соҳасида фақат мантиқий таҳлил кифоя қилмайди. Ҳар бир халқ ўз тарихи, маданияти, тили, адабиёт ва санъати, ахлоқий қарашларини назарий ўрганиш учун бошқа халқлар тарихшунослиги, маданиятшунослиги, адабиётшунослиги ва ахлоқшунослигида асрлар давомида ўша халқлар тарихи, маданияти, дини, адабиёти, урф-одатлари

тарихий тажрибасига таянган ҳолда ишлаб чиқилган принциплар, тушунча ва тимсолларни шундайича кўчириб олиб келиб, ўша бегона қолипларга ўз тарихи, маданияти, тили, адабиёт ва санъати, маънавий ва ахлоқий кадриятларини қандай қилиб бўлса ҳам тикиштиришга уринмай, бу соҳада аждодларининг тажрибаларини чуқур ўрганиши, уларни ўзаро киёслаб, ҳозирги замон талабларини, кейинги даврда бу соҳада эришилган ютуқлар ёки йўқотишларни ҳисобга олиб, ўзга минтақалардаги аҳволни ҳам назарда тутган ҳолда мустақил қонун-қоидалар, тушунча ва тимсоллар тизимини аниқлаш ва уни мустақил йўналишда такомиллаштириб боришга ҳаракат қилиш керак бўлади. Бу, албатта, қийин ва машаққатли изланишлар йўли, аммо бу соҳада осон йўлни қидирган олим охир-натижада халқни гумроҳликка маҳкум қилади.

Президент И.А.Каримов кейинчалик бу масалага яна алоҳида урғу берди: “Албатта, ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий кадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди.”¹³ Президент асарида, жумладан, маънавий меросимизга, “умумбашарий цивилизация ва маданиятнинг узвий қисмига айланиб кетган дунёвий ва диний илмларнинг, айниқса, ислом дини билан боғлиқ билимларнинг тарихан энг юқори босқичга кўтарилишида” беқиёс хизматлари сингган она юртимизда туғилиб камолга етган улуғ алломаларнинг боқий меросларига махсус эътибор қаратилади.¹⁴

Илм хоҳ жузъий масалага бағишлансин, хоҳ умумметодологик муаммоларни ҳал қилишга қаратилган бўлсин, агар холис бўлмаса, илм бўлмайди, реал натижага эришилмайди. Қандай мақсадни олдиға қўйганлигидан қатъи назар, холис изланишларга таянмаган илм - илм эмас. Шу нуқтаи назардан, бир аччиқ ҳақиқатни ниҳоят тан олишимиз керак: собиқ СССР шароитидаги ижтимоий фанлар соҳасида ўтказилган «тадқиқотлар»нинг аксарият қисми ҳақиқий илм эмас, мафкурабозлик эди,

¹³ Ислом Каримов. Юсак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. С. 29-30.

¹⁴ Шу китоб, с. 30.

холос. Шундай экан, кечагина ўтмиш мафкурасига содиқ хизмат қилиб, турли “илмий” даража ва унвонларга сазовор бўлганлар, ҳеч бўлмаса, ҳали ҳам адабиётчи, тарихчи, ва ҳ.к. бошқа фанлар намоёндаларига беписандлик билан юқоридан қарашга уринмасалар, дунё илмининг ривожига дурустрок назар солиб, аждодларимиз маънавий меросига жиддийроқ муносабатда бўлишга ҳаракат қилсалар ёмон бўлмас эди.

Собиқ тузум даврида аждодларимиз меросини ўрганиш бўйича бажарилган ишларни баҳолашда унутмаслик лозимки, буюк алломаларимизнинг қарашлари уларда асли ҳолидек акс этган эмас, балки бегона қолиплар, ёт андозаларга мослаб сунъий талқин этиб келинган. Бунинг учун турли усуллардан фойдаланилган. Масалан, оммавий нашрларда уларнинг асарларидаги “коммунистик партиявийлик” қолипига тушмай қолган жойлари (кўпинча, энг муҳим қисмлари) қирқиб-кесиб ташланиши шундай “усул”лардан бири эди. Тан олиш керак, собиқ тузум даврида олимларимиз, тадқиқотчиларимиз шахсан қанчалик пок, самимий бўлишмасин, аждодлар меросига ҳолис ёндошув имконига эга бўлган эмаслар. Улар баъзан ўзлари тўғри деб ўйлаган ҳолда, баъзан мажбуриятдан йўқни бор, борни йўқ қилиб кўрсатганлар, аждодларимиз сўзини ҳолис, минтақа маънавиятининг амалий ва назарий тақомили мантиқига мувофиқ тарзда эмас, марксистик мафкура талабларига мос йўналишда талқин этганлар. Натижада ўтмиш меросимиз намуналари билан асл қўлёзмалардан, тўлиқ матнлардан эмас, оммавий нашрлар асосида таниш бўлган кўпчилик олий маълумотли мутахассислар ҳам ягона ҳукмрон идеология рухсат берган “ҳақиқатлар”дан ўзга ҳақиқатлар мавжуд эканлигидан деярли беҳабар тарбия топганлар. Бугун зиёлиларимизнинг кўпчилиги маънавий меросни тўғри идрок қилишга қийналаётганликларининг сабабларидан бири ҳам шунда. Демак, ўтган 70 йиллик даврда маънавий меросни ўрганиш бўйича қилинган ишларнинг амалий томонлари - нашрлар, маълумотлар - бугун учун хизмат қилишга яроқли бўлса ҳам, ғоявий-назарий йўналишлар, талқин ва ҳулосалар, андаза ва тушунчалар - барчаси жиддий ва диққат билан қайта

кўриб чиқишни талаб қилади ва бу миллий маънавиятимиз назариясини тўғри, аслига мувофиқ шакллантиришда ўта муҳим муаммолардан биридир.

Мустақиллик бизга имонимизни, эътиқодимизни қайтариб берди. “Ислом дини бу ота-боболаримиз дини, - дейди И.А.Каримов,-у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик”¹⁵.

Бугунги кунда диёнат, ахлоқ тушунчалари имон-эътиқоддан ажралмас эканлиги равшан бўлиб қолди. Аммо ислом маърифати масаласида хануз жиддий хулосага кела олмай, гумон аралаш турибмиз¹⁶. Чунки туғилганимиздан буён марксистик мафкура бизнинг ёшимиздаги авлодга бирдан-бир ҳақиқий илм - фақат ҳаётни материалистик идрок этишга асосланган илмдир деб уқдириб келган. Диний илмларни ҳақиқий илм қаторига қўшиш мумкинлигига шубҳалар хануз бир қатор ижтимоий фан вакиллари онгини тўлиқ тарк этган эмас. Ҳатто баъзи академикларимизнинг мустақиллик даврида нашр этилган китобларида ҳам Пайғамбаримизга “ваҳий” келишини сиёсий мақсадлар билан изоҳлашга интилиш кузатилади.

Аслида эса илм фақат ақлга таянмайди. Айниқса, ижтимоий соҳа, маънавиятга алоқадор соҳаларда ақлий ва нақлий илмлар мутаносиблиги муҳим ўрин тутди. Бизгача ўтмишдан етиб келган китоблар ҳам икки тоифа – 1) илоҳий матнларга таянувчи, яъни “ваҳий” орқали етиб келган, 2) инсоний матнлар асосидаги, яъни инсонлар ижод этган китоблар. Булардан биринчиларининг мазмуни азалий ва абадий моҳиятга туташади, иккинчилари эса муайян замон ва маконда яшаб ўтган инсонларга тегишли бўлгани туфайли, айтиш мумкин бўлган замон ва маконнинг таъсиридан холи эмас, яъни уларга мутлақ ҳақиқат сифатида ёндошиш нотўғри бўлади. Масалан, Қуръон оятлари мазмуни ўзида мутлақ ҳақиқат сирини яширгандир, аммо унинг

¹⁵ Каримов И.А. Асарлар. 3-жилд, с. 40.

¹⁶ Бунга бир мисол сифатида “Правда Востока” газетаси мухбирининг машҳур бир академигимиз билан 2007 йилда бўлиб ўтган суҳбатини эслаш мумкин. Шу суҳбатда хануз шўро мафкураси таъсиридан қутула олмаган таниқли қадимшунос олим ўзининг даҳриёна (атеистик) дунёқараш эгаси эканлигини таъкидлаш билан бирга “мен бундан бошқача дунёқарашга эга бўлган ҳақиқий олимни тасаввур қила олмайман” деган фикр билдирган ва бу гапи билан турли миллатларга мансуб жаҳонга машҳур қатор алломаларни ҳақиқий олимлигига шубҳа билдириб, аслида уларни ҳақорат қилаётганини ўзи англаб етмаган.

турли тафсирлари муфассирлар шахси билан, уларнинг турлича талқини билан боғлиқ. Хулоса қиладиган бўлсак, Ҳақ йўлида қилинадиган ҳар қандай илм ҳақиқий илмдир ва у инсон руҳини поклашга хизмат қилади, илмда ҳақиқатдан ҳар қандай чекиниш эса жаҳолатга олиб келади.

Илмларни турларга ажратадиган бўлсак, масалан, мақсад йўналишига кўра фарқлаш мумкин. Шунда дунёвий мақсадларга йўналган ёки ухравий (охиратга, яъни бу дунёдаги фаолиятимизнинг у дунёдаги оқибатига оид) мақсадларга йўналган илмлар ҳақида гапириш мумкин бўлади. Диний ва дунёвий илмлар дейилганда биринчи навбатда айти шу масалани назарда тутиш керак. Масалан, Имом Ғаззолий фикҳ илмини (ислом ҳуқуқшунослигини) диний манбаларга таянувчи дунёвий илм деб ҳисоблайди, чунки унда мусулмон кишининг бу дунёга оид ишлари ҳақида гап кетади. Ғаззолийнинг “Ихёи улум ад-дин” китоби эса мўминнинг диққатини охират ишига қаратади, яъни “Илм китоби”да аллома назарда тутган “муомала илми” инсонлар аро муомалага эмас, банданинг Аллоҳ билан муомаласини тўғри йўлга қўйишга қаратилган, бу эса бугунги кун тилида “ислом маънавияти” тушунчасига тўғри келади.

Ислом минтақасида “филология” ва “герменевтика” га оид фанлар жуда қадимдан кенг ривожланган ва муайян маънода барча инсон ва жамиятга оид фанларнинг аввалига қўйилган. Бунинг асосий сабаби илоҳий китобларга ва маънавий меросга айрича аҳамият билан боғлиқ бўлиб, Янги давр Европа одами илмда ҳам, бадий ижодда ҳам кўпроқ оригиналликка, бетакрорликка интилса, Ислом минтақасида ҳар бир алоҳида инсон ўз билимларини ягона ва чексиз (ғайбга уланиб кетувчи) Борлиқ ҳақиқатининг жузвий қисми, хусусий шарҳи деб ёндошган. Европада ҳар бир шахс ўз фикрини ўзгалар қарашидан фарқ қилиб туришига эътибор қаратса, бизнинг миллий анъаналаримизга кўра ҳар бир улуғ аллома ўзи англаб етган ҳақиқатларни илоҳий калом ва ўзидан олдинги ўтган салафларга аён бўлган ҳақиқатлар билан уйғун жиҳатларини таъкидлашга уринган. Бунинг натижасида, баъзан Европа кишилари Шарқни оригинал (янгича) фикрлай

олмасликда айблаш сингари ҳолатлар ҳам учрайдики, бу ҳаётга ёндошувдаги ўзига хосликларни тушунмасликдан келиб чиқади.

Аслида маънавиятга оид фанларнинг методологияси масаласи аллақачон улуғ аждодларимиз томонидан ҳал қилинган. Бу илм ва имон бирлиги, аниқроғи, нақлий ва ақлий билимлар уйғунлиги, яъни илоҳий китоблар ва аждодларимиз меросида баён қилинган, тарихий тажрибага асосланган билимлар билан рационал (мантиқий) тафаккурга асосланган хулосаларнинг ўзаро мувофиқлигидир. Бу методологик асос Қуръони карим ва Ҳадиси шарифлардан сарчашма олиб, Имоми Аъзам, Форобий, Мотуридий, Ибн Сино, Ғаззолий, Насриддин Тусий каби ислом минтақа маданиятининг буюк алломалари ижодида ўз ривожини топган, кейинчалик улуғ тасаввуф пирлари Аттор, Румий, Ибн ал-Арабий кабилар ижодида ирфоний ғоялар билан бойитилган ва Низомий Ганжавий, Амир Хусрав Деҳлавий, Алишер Навоий сингари мутафаккир ижодкорлар асарларида бадиий тафаккур жилolari билан мукаммаллаштирилган муназзам бир истехком, метин пойдевордир-ки, унга таяниб яратилган ҳар бир жиддий тадқиқот умумбашарий кашфиёт даражасида қабул қилинишига шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Бунинг учун ҳар бир уриниш самимий имон ва илм, меҳр ва масъулият билан йўғрилган бўлса, бас.

Хулоса

Адолат-ижтимоий ҳаётда маънавиятнинг намоён бўлиши, адолат ғоялари инсон табиати ва ижтимоий тузум моҳиятини белгиловчи ижобий кучга эга бўлган ғоялардир. Адолат кўпроқ “одиллик” тушунчаси билан боғлиқ бўлиб, моҳиятан ижтимоий ҳаёт қонунларини тўғри баҳолаш, уларга ҳолис ёндашишни англатади.

Турли миллатлар маънавиятининг ўзига хослиги камалакдаги турли ранглар товланишига монанд бўлиб, улар бир-бирини тўлдиради, бойитади, аммо инкор этмайди, бир сўз билан айтганда, маънавият элларни зидлаштирмайди. Умуминсоний қадриятларни бирор-бир алоҳида халқ яратмайди, бу қадриятларни ҳар бир халқ, ҳар бир элат ўз тарихий тажрибаси билан аста-секин шакллантириб боради ва ўзаро турлича муносабатлар жараёнида элатлар, миллатлар бир-бирини тушуниб, ўзаро маънавиятларидаги умумий жиҳатларни тадрижий англаб боради.

Маънавият ва ҳуқуқ масаласи ҳам бир-бирини тўлдириб, ўзаро уйғунлашиб ва бойитиб боради. Маънавият ва ҳуқуқнинг ривож, тараққиёти ҳам тўғри пропорционалдир, яъни маънавият қанчалик ривожланиб борса, инсон ҳуқуқи кенгайиб, бойиб ижобий томонга ўзгариб боради. Агар маънавият тубанликка юз тутса, ҳуқуқ ҳам чекланиб қарамлик кучаяди. Бунга тарихда мисоллар жуда кўп. Масалан, фашизм даврида Германия ва баъзи давлатларда маънавият топталди, миллионлаб фуқаролар эса тутқунлик, қарамлик ҳолига тушиб қолдилар, уларнинг оддий ҳуқуқлари ҳам оёқ ости қилинди.

Ўзбекистон Республикасида мустақилликдан кейин бозор муносабатларига ўтиш жараёни даврида, демократик ҳуқуқий давлатни барпо этиш йўлида жуда катта ишлар қилинди. Демократик ҳуқуқий

давлат қуришнинг илмий-назарий асослари ва йўл – йўриқлари ҳамда амалий томонлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясида кўрсатилган.

Маънавият доимо миллий бўлади, шу билан бирга унда умуминсоний қадриятларга зид нарсалар ҳам бўлмайди, чунки ҳар бир миллатнинг мустақил маънавий дунёси, маънавий қиёфаси бир пайтнинг ўзида ички моҳиятига, ўзак томирларига кўра, ўзга халқлар маънавияти билан умумий жиҳатларга, бутун башариятни бирлаштириб турувчи муштарак унсурларга эга бўлади. Маънавиятнинг юқорида эслаб ўтилган таърифини миллат маънавиятига татбиқ этадиган бўлсак, уни бемалол миллат руҳидаги Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлик, деб аташ жоиздир. Шундай экан, айтиш миллатимизни ўзга миллатлардан ажратиб турувчи моҳиятлар эмас, балки бирлаштирувчи омиллар миллий маънавият замирини ташкил этади. Фақат буни жўн тушуниш ҳам, жўнлаштириб талқин этиш ҳам –хато. Маънавиятимиздаги энг умуминсоний ғоялар ҳам ниҳоятда миллий бир тарзда ўзлигини намоён қилади, улар бошқа миллат маънавияти унсурларидан нусха кўчириш шаклида намоён бўлмайди.

Биз миллий урф-одатларимиз, маросимларимизга баҳо бермоқчи бўлсак, бутун инсоният манфаатлари нуқтаи назарини, алоҳида шахс эркинлиги, Ватан ва миллат манфаатларини, миллий қадриятларимиз мажмуини яхлит уйғунликда олиб қарамоғимиз талаб этилади.

Атроф-муҳит, табиатга беҳуда зиён етказмаслик яна бир умуминсоний қадрият бўлиб, афсуски, бу ҳам ҳанузгача кўпчилик инсонлар томонидан амалда риоя этилаётган қоидага айлангани йўқ. Инсонлар, одатда, арзимас ҳою-ҳаваслари йўлида ўз келажаклари илдизига аёвсиз болта урадилар.

Яна бир умуминсоний қадрият адолат туйғуси бўлиб, ўзбек халқининг “пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса, бировга ”, деган ўткир рамзий мақоли бу қадриятни кучли бир тарзда ифодалайди. Инсон кофирга ҳам, мусулмонга ҳам, дўстига ҳам, душманига ҳам адолат юзасидан муомала қилиши зарурлиги илоҳий китобларда ҳам очиқ-ойдин баён этилган. Аллоҳ

таолонинг “Раҳмон” исм-сифатида унинг Олий адолати ёрқин ифодасини топган ва бу ҳам инсонга табаррук ибрат бўлмоғи керак. Аммо адолат тарозуси паллаларини доимо тенг тутиш жуда кам одамларга насиб этиб келмоқда.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т., 2001.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008.
3. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. Т., 1994.
4. Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. Т., 1998.
5. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996.
6. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996.
7. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. Т.-«Ўзбекистон» -1996.
8. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996.
9. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд Т.-«Ўзбекистон»- 1997.
10. Каримов И.А.. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1998.
11. Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. Т.- «Ўзбекистон»- 1999.
12. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8–жилд. Т.-«Ўзбекистон»- 2000.
13. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2001.
14. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2001.
15. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2003.

16. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ.. 12-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2004.
17. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2005.
18. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий қадрият. 14-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2006.
19. Каримов И.А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимиз ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. 15-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-2001.
20. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда Т.-«Ўзбекистон»-1999.
21. Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т., 1997.
22. “Ёшлар йили” давлат дастури тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. // “Халқ сўзи” газетаси, 1 март 2008 йил.
23. "Маънавият ва маърифат" жамоатчилик маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Т., 1996.
24. «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳрири. Т., 1998.
25. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Т., 1993.
26. Бехбудий. Танланган асарлар. Т., 1999.
27. Ғафуров И. Миллатнинг биллурланиши. Т., 1995.
28. Жабборов Ш. Маънавиятнинг фалсафий қирралари.//”Маърифат”. 1996
29. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев А. Ватан туйғуси. Т., 1996.
30. Имомназаров М.С. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар.Т., 1998

31. Имомназаров М.С. Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари. Т., 1996.
32. Комил маънавият - мустақиллик таянчи. Т., 1997.
33. «Маънавият ва маърифат» марказлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича услубий кўрсатмалар. Самарқанд, 1997.
34. Маънавий камолот омиллари. Т., 1995.
35. Маънавият - масъуллик. 1-китоб (Маънавият нашрлари. Республика "Маънавият ва маърифат" жамоатчилиқ маркази). Т., 1997.
36. Маънавият ва комиллик. 3-китоб. (Маънавият нашрлари. Республика "Маънавият ва маърифат" маркази). Т., 1997.
37. Миллий истиқлол ғояси: Асосий тушунча ва тамойиллар. Т.- "Ўзбекистон"-2000
38. Мусурмонова Ойниса. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. Т., 1996.
39. Ортиқов Н. Маънавият: миллий ва умуминсоний қадриятлар. Т., 1997.
40. Соғлом авлод орзуси. Т., 1998.
41. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. Т., 1997.
42. Усманов М. Яхши фазилат инсонга зийнат. Т., 1992.
43. Шайхова Х., Назаров Қ. Умуминсоний қадриятлар ва маънавий камолот. Т., 1992.